

PRIEŠ VISUS AMŽIUS SUTVERTOJI: ŠVČ. MERGELĖS MARIJOS NEKALTOJO PRASIDĖJIMO PAVEIKSLAS IŠ VILNIAUS BERNARDINŲ BAŽNYČIOS

Rūta Janonienė

VILNIAUS DAILĖS AKADEMIJOS

DAILĖTYROS INSTITUTAS

Dominikonų g. 15/1, LT-01131

ruta.janoniene@gmail.com

Straipsnyje aptariamos Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo ikonografijos XVII a. dailėje ypatybės, jų pasireiškimas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje šios temos kūriniuose, daugiausia dėmesio skiriant ypač vertingam paveikslui iš Vilniaus Bernardinų bažnyčios. Tai Europoje gana retos ikonografijos drobė, sukurta XVII a. pab., galbūt šioje bažnyčioje veikusios Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo brolijos užsakymu. Publikacija parengta vykdant Lietuvos mokslo tarybos finansuojamą Vilniaus dailės akademijos mokslininkų grupės projektą „Tapybos istorija ir teologija: Švč. Mergelės Marijos atvaizdų Vilniaus vyskupijos bažnyčiose restauravimas ir tyrimai“ (MIP-15377, vad. dr. Tojana Račiūnaitė).

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: Mergelės Marijos ikonografija, Nekaltasis Prasidėjimas, Vilnius, Mažesnieji broliai observantai, bernardinai, XVII a. tapyba.

Tikėjimas Švč. Mergelės Marijos Nekaltuoju Prasidėjimu, tai yra tuo, kad ji gimė apsaugota nuo visiems žmonėms būdingos gimtosios nuodėmės, Bažnyčioje brendo pamažu. Nors šį tikėjimą įtvirtinanti dogma oficialiai Katalikų Bažnyčios paskelbta tik 1854 m., pati Nekaltojo Prasidėjimo idėja buvo apmąstoma nuo seniausių laikų ir atsispindėjo įvairiuose marijinės temos dailės kūriniuose. Dailėje šios idėjos ypač paplito nuo XV a. vid., nes 1438 m. Bazelio bažnytinis susirinkimas nutarė, kad mokymas apie Nekaltąjį Prasidėjimą neprieštarauja tikėjimui, ir leido švęsti Mergelės

Marijos Nekaltojo Prasidėjimo šventę¹. Šis nutarimas jau kitais metais buvo paskelbtas ir Lietuvoje².

Marijos Nekaltojo Prasidėjimo ikonografija formavosi bibliinių įvaizdžių pagrindu, nes būtent Šventojo Rašto tekstu rėmėsi šios minties gynėjai. Vienas

- 1 Juozas Vaišnora, *Marijos garbinimas Lietuvoje*, Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1958, p. 43.
- 2 *Kodeks dyplomatyczny Katedry i diecezji wileńskiej*, wydali Jan Fijałek, Władysław Semkowicz, t. I: 1387–1507, Kraków: Komisja Historyczna Polskiej Akademii Umiejętności, 1932, p. 174–176.

1. *Nekaltojo Prasidėjimo Švč. Mergelė Marija*, Vilniaus bernardinų vienuolyno sienų tapybos kompozicijos fragmentas, XVI a. pab. – XVII a. pr., Tomo Vyšniausko nuotrauka, 2009, © LATGA, Vilnius 2016

Blessed Virgin Mary of the Immaculate Conception, detail of the composition of mural painting in the Vilnius Bernardine convent, late 16th – early 17th c., photo by Tomas Vyšniauskas, 2009

iš ankstyviausių Nekaltojo Prasidėjimo įvaizdžių – Jesės medis³ iš pranašo Izaijo knygos: „Iš Jesės kelmo išaugus atžala, iš jo šaknies pražys pumpuras. Ant jo išsėsis Viešpaties dvasia“ (Iz 11, 1–2)⁴. Šios ankstyvosios ikonografijos pavyzdį matome ir 1517 m. išleisto Pranciškaus Skorinos Psalmyno iliustracijoje⁵. Tačiau viena pagrindinių Nekaltojo Prasidėjimo dogmos doktrininių prielaidų tapo Senojo Testamento Pradžios knygoje užrašyta pergalės prieš šėtoną pranašystė: „Aš sukelsiu priešikumą tarp tavęs ir moters, <...> ji trupins tau galvą“ (Pr 3, 15)⁶. Kitas svarbus šaltinis

3 Ema Simi Varanelli, *Maria l'Immacolata. La rappresentazione nel Medioevo*, Roma: De Luca Editori d'Arte, 2008, p. 43–50.

4 Šventasis Raštas cituojamas iš antro ekumeninio leidimo: *Biblija, arba Šventasis Raštas*, Vilnius: Lietuvos Biblijos draugija, 2001.

5 Graviūra publikuota: *Францыск Скарына і яго час. Энцыклапедычны даведнік*, Мінск, 1988, p. 302.

6 Ryszard Knapiński, *Titulus ecclesiae. Ikonografia wezwań wspólnych kościołów katedralnych w Polsce*, Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1999, p. 193.

Nekaltojo Prasidėjimo paslapties teologiniam pagrindimui buvo Naujojo Testamento Apreiškimo šv. Jonui, t. y. Apokalipsės, 12 skyrius, kuriame minima „moteris, apsisiautusi saule, po jos kojų mėnulis, o ant galvos dvylikos žvaigždžių vainikas“ (Apr 12, 1), taip pat sutapatinta su Dievo Motina⁷. Ilgainiui šiuose tekstuose paminėti ženklai tapo bendriausiais Nekaltojo Prasidėjimo ikonografijos elementais. Alegoriškai buvo interpretuojami ir kiti Švento Rašto tekstai, visų pirma – Giesmių giesmė, nes Marija matyta kaip tyriausia žemėje Sužadėtinė, dieviškojo Sužadėtinio išrinktoji⁸. Sudėtinga užduotis pavaizduoti konkretų, žemišką Dievo Motinos atvaizdą ir išreikšti jame įkūnytą daugiabriaunį, metafizinį Naujosios Ievos, Šventosios Dvasios sužadėtinės, Apokalipsės Moters paveikslą vertė dailininkus ieškoti simbolinės meninės kalbos priemonių, todėl paveikslai buvo papildomi įvairiais bibliniais arba iš Švč. Mergelei Marijai skirtų maldų ir litanijų perimtais įvaizdžiais. Ypač paplito tokie simboliai kaip „Dangaus vartai“, „uždaras sodas“, „Dievo miestas“, „Dovydo bokštas“, „veidrodis be dėmės“⁹. Šie ženklai paprastai buvo išdėstomi paveikslų plokštumoje, aplink Marijos figūrą. Paveikslų turinį neretai praplėsdavo ir Švč. Trejybės atvaizdai. XVI a. pab. – XVII a. embleminius simbolius imta labiau integruoti į peizažą, kurio fone vaizduojama Švč. Mergelė Marija, kartais viena stovinti ant pusmėnulio, kartais laikanti Kūdikelį Jėzų.

XVII a. ispanų mene nusistovėjo kiek kitas Nekaltojo Prasidėjimo paveikslas – jame vaizduojama dangaus sferose tarp debesų ir angeliukų stovinti jaunutė Mergelė Marija, vilkinti balta suknele ir apsigaubusi mėlynu apsiaustu. Ji dažniausiai pamynusi pusmėnulį arba stovi ant mėnulio viena, be Kūdikelio. Bene žinomiausius šio tipo kūrinius, vėliau išpopuliarėjusius

7 Plačiau apie ankstyvąją Nekaltojo Prasidėjimo ikonografiją žr.: Ema Simi Varanelli, *op. cit.*

8 *Encyklopedia Katolicka*, t. XIII, Lublin: Katolicki uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, 2009, p. 1183–1184.

9 Małgorzata Biernacka, Tomasz Dziubecki, Hanna Graczyk, Janusz Pasierb, *Maryja Matka Chtystusa*, t. 1, Warszawa: Akademia teologii katolickiej, 1987, p. 43–50.

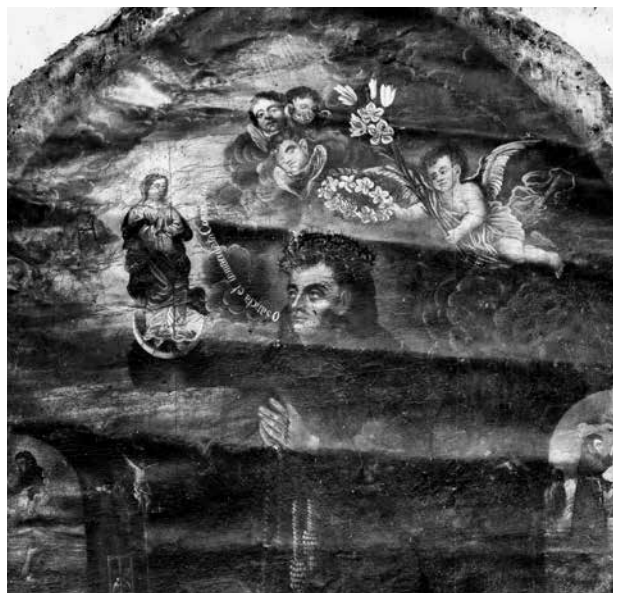
visame pasaulyje, nutapė Bartolomėjus Estebanas Muriljas (Bartolomé Esteban Murillo, 1617–1682)¹⁰.

Kaip ir visame Šv. Pranciškaus Mažesniųjų brolių ordine, taip ir Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje veikusiuose šios vienuolijos konventuose Nekalto Pradėtosios kultas buvo itin stiprus. Deja, vizualinių šio kulto gyvavimo iliustracijų išliko nedaug. XV–XVI a. Nekaltojo Prasadėjimo idėja Lietuvoje, kaip ir kitur, dažniausiai buvo išreiškama „moters, apsisiautusias saule“, t. y. iš Apreiškimo šv. Jonui kildinamu paveikslu. Taip ji buvo vaizduojama ir bernardinų aplinkoje. Kaip pavyzdį galima pateikti ir XVI–XVII a. sandūroje Vilniaus bernardinų vienuolyno koridoriuje sukurtą sienų tapybos kompoziciją, vaizduojančią šv. Bernardino pamokslą, kur įkomponuotas ir tarp debesų ant pusmėnulio stovinčios Mergelės Marijos atvaizdas [1 il.], XVII a. pab. tame pačiame vienuolyne sukurtą šv. Paskalio Bajlono atvaizdą [2 il.].

Tačiau lygiagrečiai egzistavo ir kiek kitoks ikonografinis tipas, galbūt teologiškai gilesnis ir labiau atitinkantis Nekaltojo Prasadėjimo dogmą. Vienas žinomiausių šio tipo kūrinių yra Karlo Maratos (Carlo Maratta, 1625–1713) sukurtas altorinis paveikslas Romos San Isidoro bažnyčiai¹¹. Paveiksle vaizduojama Marija, stovinti ant pasaulio rutulio ir pamynusi žaltį, ji laiko ant rankų Kūdikėlį Jėzų, kuris smeigia į žalčio galvą ilga ietimi kryžiaus formos galu. Pasaulį apsvijęs žaltys čia tapatus ir Ievą sugundžiusiam žalčiui, ir Apokalipsės žvėriui. Šis simbolinis blogio įvaizdis, taip pat pusmėnulis prie Marijos kojų, galvą supantis dvylikos žvaigždžių vainikas – įprasti Be nuodėmės Pradėtosios ženklai, tačiau Maratos nutapytame paveiksle ir kituose tokios ikonografijos kūriniuose išryškinta mintis, kad blogį ir nuodėmę nugalėjo Jėzus Kristus. Taip išreiškama, kad

¹⁰ *Ibid.*, p. 85.

¹¹ Małgorzata Biernacka, Tomasz Dziubecki, Hanna Graczyk, Janusz Pasierb, *op. cit.*, p. 68; Immacolata „figlia del tuo Figlio“, preservata dal peccato da colui che porti tra le braccia, in: *Cantuale Antonianum*, [interaktyvus], 2012, [žiūrėta 2015-11-10], <http://www.cantualeantonianum.com/2012/12/immacolata-figlia-del-tuo-figlio.html>.

2. *Nekaltojo Prasadėjimo Švč. Mergelė Marija*, Vilniaus bernardinų vienuolynui priklausiusio paveikslas *Šv. Paskalis Bajlonas* fragmentas, XVII a., nuotrauka iš Prano Gudyno restauravimo centro archyvo, 1958

Blessed Virgin Mary of the Immaculate Conception, detail of the painting *St. Paschal Baylon* that once belonged to the Vilnius Bernardine convent, 17th c., photo from the archive of Pranas Gudynas Centre for Restoration, 1958

Marija, būdama žmogus, taip pat turėjo būti atpirkta iš gimtosios nuodėmės. Čia vaizduojamų įvykių chronologija, atrodo, neatitinka įprastos žmogiškosios logikos. Juk pirmiau Kristus mirė ant kryžiaus, o tada žmonija buvo atpirkta, tačiau Marijos atveju yra atvirkščiai – visagalio Dievo valia ji buvo apsaugota nuo gimtosios nuodėmės iš anksto, nes ta, kuri turėjo tapti Dievo Motina, negalėjo būti paliesta blogio¹². Šią mintį įkūnijančiuose paveiksluose Marija nėra pasyvi atpirkimo dalyvė, bet kartu su Kristumi dalyvauja žmonijos išganyme ir tampa Sūnaus nuopelnų dalininke.

Itin didelės įtakos tokios Nekaltojo Prasadėjimo sampratos išplėtojimui turėjo XIII–XIV a. sandūroje

¹² Immacolata „figlia del tuo Figlio“, preservata dal peccato da colui che porti tra le braccia, in: *Cantuale Antonianum*, [interaktyvus], 2012, [žiūrėta 2015-11-10], <http://www.cantualeantonianum.com/2012/12/immacolata-figlia-del-tuo-figlio.html>.

Airijoje gyvenęs pranciškonų teologas pal. Jonas Dunsas Škotas, suformulavęs mintį, kad Marijoje regime pasireiškiant tobulą atpirkimą, tokį, kuris neleidžia net nusidėti¹³. Taigi Marijai nebuvo nuplautos nuodėmės prieš gimimą, bet dėl Dievo meilės savo Sūnui ji niekad nebuvo paliesta nuodėmės, t. y. jos išganymas įvyko anapus laiko. Todėl Marija įkūnija aukščiausią, nesuteptą, žmoniškumą, o joje įsikūnijęs Jėzus atbaidžia Dievo sumanytą pasaulio kūrimo ir meilės kūrinijai darbą. Šios idėjos turėjo itin didelės įtakos gilėjant ypatingam pranciškoniškajam pamaldumui Marijai, todėl XVII a. Abiejų Tautų Respublikoje paplito ir tie ikonografiniai sprendimai, kuriuose šalia Marijos vaizduojamas šėtoną nugalintis Kūdikelis Jėzus. 1645 m. generalinėje Mažesniųjų brolių observantų kapituloje, vykusioje Toledė, Nekaltai Pradėtoji Mergelė Marija buvo paskelbta ypatinga šio ordino globėja¹⁴. Įdomu, kad tais pačiais metais įsteigto Šv. Pranciškaus trečiojo ordino moterų observančių vienuolyno Slanime bažnyčiai buvo suteiktas Nekaltojo Prasidėjimo Švč. Mergelės Marijos titulas. Šioje bažnyčioje iki mūsų dienų išliko XVII a. tapytas didžiojo altoriaus paveikslas [3 il.]. Čia matome ikonografinę atmainą, tarsi sujungusią kelis atvaizdo tipus: Marija stovi ant pasaulio rutulio, primynusi žaltį, ją supantys angelukai laiko emblemas su Loreto litanijos simboliais, o Kūdikelis Jėzus su ietimi nutapytas kiek aukščiau, debesyse. Panašios ikonografijos XVII a. paveikslas išliko Lenkijoje, Zebžydovo Kalvarijos bernardinų vienuolyne¹⁵. Prie šios grupės priklauso ir XVII a. drobė iš Rūdninkų bažnyčios [4il.]¹⁶, taip pat siuvinėtas paveikslas ant XVII a. Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo brolijos vėliavos iš Vilniaus Bernardinų

3. Nekaltojo Prasidėjimo Švč. Mergelė Marija, XVII a., Slanimo bažnyčia, Rūtos Janonienės nuotrauka

Blessed Virgin Mary of the Immaculate Conception, 17th c., Slanimas church, photo by Rūta Janonienė

bažnyčios¹⁷. Atrodo, kad XVII a. antroje pusėje toks ikonografinis variantas buvo populiarus Lietuvoje, jis dar gyvavo ir XVIII amžiuje¹⁸. Turbūt įtakos turėjo ir

13 *Nuovo dizionario di mariologia*, ed. Stefano De Fiores, Salvatore Meo, Milano: Edizioni Paoline, 1988, p. 696.

14 *Św. Franciszek Seraficki. Jego życie, wielkie dzieła, duch, dary, pisma i nauki i ich odbicie w naśladowcach jego*, przez br. Honorata, t. 3, Warszawa, 1904, p. 361.

15 Małgorzata Biernacka, Tomasz Dziubecki, Hanna Graczyk, Janusz Pasierb, *op. cit.*, p. 66, il. 74.

16 Paveikslas į Rūdninkus pateko tikriausiai iš kažkurios uždarytos Vilniaus ar Trakų bažnyčios.

17 Vėliava saugoma Lietuvos nacionaliniame muziejuje, nuotrauka publikuota knygoje *Lietuvos istorijos paminklai. Iš Lietuvos istorijos ir etnografijos muziejaus rinkinių*, Vilnius: Mintis, 1990, il. 146.

18 Tokios ikonografijos XVII a. paveikslas iš nenustatytos Volkovysko rajono (Baltarusija, Gardino aps.) bažnyčios publikuotas knygoje *Гісторыя беларускага мастацтва*, t. I, Мінск:

faktas, kad panašios ikonografijos atvaizdai, kartais vadinami Marijos Pergalingosios vardu, Europoje plačiau paplito po 1683 m. krikščionių pergalės prieš turkus prie Vienos¹⁹. Kaip žinoma, Abiejų Tautų Respublikoje, nemažai prisidėjusioje prie šios pergalės, jos atminimas buvo itin puoselėjamas.

Prie tos pačios ikonografinės grupės priklauso ir didelė drobė iš Vilniaus bernardinų vienuolyno [5 il.], kurią aptarsime tolesnėje straipsnio dalyje²⁰. Tai, galima sakyti, tipinis XVII a. meninės kalbos apie Nekaltojo Prasidėjimo paslaptį pavyzdys, turintis keletą savitų, retesnių ypatybių. Šiuo metu drobė restauruojama, nuimami XIX a. užtapymai, po kuriais atsiveria subtilios XVII a. pab. tapybos sluoksnis. Tyrimai rodo, kad vėlesni užtapymai, laimei, iš esmės nepakeitė paveikslo ikonografijos. Drobėje atsispindi įvairūs Nekaltojo Prasidėjimo paslapties teologinio apmąstymo aspektai. Marija, apsupta angeliukų, pavaizduota dangaus sferoje, stovinti ant pasaulio rutulio, kuris kybo virš žemės, ji čia nutapyta kaip realus, konkretus peizažas. Toks kompozicinis sprendimas kelia žiūrovui vizualinę mįslę, nes regimas vaizdas yra antgamtiškas, nenatūralus, stebuklingas, jame objektai vaizduojami tarsi atvirkštinėje perspektyvoje – didesnis, neaprepiamas telpa mažesniame, daliniame. Galbūt toks ir buvo dailininko siekis – parodyti, kad Nekaltojo Prasidėjimo idėja yra svaiginanti, peržengianti žemiškosios logikos ir suvokimo ribas, o įsikūnijimo paslaptis kaip tik ir slypi dieviškosios begalybės susiliejime su žmogiškuoju menkumu. Rutulys, ant kurio stovi Marija, vaizduoja ne žemės gaublį, bet pasaulį arba tiksliau visatą jos sukūrimo momentu – kai

Беларусь, 2007, p. 205; XVIII a. datuojamas paveikslas saugomas Lietuvos dailės muziejaus rinkiniuose (LDM T 4300).

19 Andrea Spiriti, „L'immagine dell'Immacolata a Milano“, in: *L'Immacolata nei rapporti tra l'Italia e la Spagna*, a cura di Alessandra Anselmi, Roma: De Luca Editori d'Arte, 2008, p. 456–459.

20 Apie paveikslo vietą vienuolyne ir kontekstą plačiau žr.: Janonienė Rūta, *Bernardinų bažnyčia ir konventas Vilniuje. Pranciškoniškojo dvasingumo atspindžiai ansamblio įrangoje ir puošyboje*, Vilnius: Aidai, 2010, p. 214–215.

4. *Nekaltojo Prasidėjimo Švč. Mergelė Marija*, XVII a., Rūdinkų bažnyčia

Blessed Virgin Mary of the Immaculate Conception, 17th c., Rūdinkai church

Dievas sutvėrė žemę su kalnais ir jūromis išsiliejusius vandenį, dangaus skliautą ir jo šviesulius [6 il.]. Tai dar viduramžiškos tradicijos vaizdinys, iš esmės labai panašus į tą, kuris matomas, pavyzdžiui, 1518 m. Prahoje išleistos Išminties knygos P. Skorinos iliustracijoje²¹. Pirmapradis pasaulis po Marijos kojomis nurodo, kad regime jos figūrą tokią, kokia buvo sukurta Dievo mintyje dar prieš visos kūrinijos sutvėrimą, prieš žemę ir prieš dangų. Galbūt todėl po Marijos kojomis šiame paveiksle nevaizduojamas tradicinis be nuodėmės Pradėtosios atributas – pusmėnulis.

Bet pasaulį apšvięs žaltys su obuoliu nasruose ir aukščiau, ant debesėlio, stovintis Kūdikėlis Jėzus, ilgai ietimi – kryžiumi persmeigiantis žalčiui galvą, nukreipia mintis į laikų pabaigą, į eschatologinę pergalę prieš blogį. Kadangi paveiksle vaizduojamas Kūdikėlis Jėzus, jo būsima auka ant kryžiaus yra tik numatoma.

21 Raižinys publikuotas: *Франциск Скарвина і яго час*, p. 267.

5. *Nekaltojo Prasiidėjimo Švč. Mergelė Marija*, XVII a., LDM, Algimanto Vaineikio nuotrauka, 2015

Blessed Virgin Mary of the Immaculate Conception, 17th c., Lithuanian Art Museum, photo by Algimantas Vaineikis, 2015

Tačiau kartu ji jau yra tarsi įvykusi, nes būtent kryžiaus auka lemia Avinėlio pergalę prieš Apokalipsės žvėrį, atneša galutinį išvadavimą. Taigi galime sakyti, kad viršutinėje paveikslų dalyje regime metafizinę amžinybės paveikslą, pasaulio pradžią ir pabaigą, ir Marijos figūra yra šio būties paveikslų centre.

Marijos išskirtinumo, išrinktumo tema plėtojama pasitelkiant gausius simbolius. Angeliuko laikoma palmės šakelė – Marijos dėka pasaulyje įvyksiančios galutinės gėrio pergalės ženklas, kito angeliuko laikomas veidrodis primena invokaciją iš Loreto litanijos, kur Marija prilyginama veidrodžiui be dėmės, tobulai atspindinčiam dieviškąją šviesą, galvą supanti dvylikos

žvaigždžių aureolė siejasi su Apokalipsės moters simbolika, o ją puošiantis rožių vainikas – ir su Marijos garbei skirta rožinio malda, ir su jos kaip idealiosios Sužadėtinės vaizdiniu. Trižiedė lelija simbolizuoja Mergelės tyrumą ir skaistumą, kartu primena visų malonių šaltinį – Švč. Trejybę. Ant Marijos krūtinės pavaizduotas šv. Dvasios balandis pristato Mariją kaip Šventosios Dvasios sužadėtinę ir dar kartą primena Įsikūnijimo paslaptį. Neatsitiktinė ir Marijos apranga. Galima sakyti, kad ji visiškai atitinka XVII a. ispanų sakralinės tapybos teoretikų nuostatas, jog Nekaltojo Prasiidėjimo Švč. Mergelę Mariją reikia tapyti palaidais plaukais, vilkinčią balta auksu siuvinėta suknele, apsiautusią prašmatniu mėlynu apsiaustu, nes norėta išreikšti, kad „tuo pirmuoju momentu, kai buvo sukurta ir pašvęsta, Švč. Mergelė nebuvo apvilta kūnišku apdaru, bet papuošta malone ir dangaus dovanomis“²². Taip realus, žemiškas Marijos kūnas paveiksle tampa Dievo sukurtos žmogaus idėjos, tobulo, gražiausio asmens atspindžiu.

Dabar reikia žvilgtelėti į apatinį paveikslų tarpą, kur per visą drobės plotį nutapytas miesto peizažas [7 il.]. Ši kompozicijos dalis amžinybės ir anapusbės paveikslą perkelia į žemiškąją erdvę ir į konkretų laiką. Vasara, ramus vakaras ar brėkstantis rytas. Metafizinė, neaprepiama erdvė paradoksaliai įsilieja į mums įprasto pasaulio kasdienybę. Nors kyla pagunda ir šiuo atveju nutapytuose pastatuose ieškoti Nekaltojo Prasiidėjimo ikonografijai įprastų simbolių – Dovydo bokšto, Balčiausiojo bokšto, Danguos vartų ar pan., vis dėlto akivaizdu, kad šį kartą peizaže pirmiausia norėta pavaizduoti ne alegorinį kraštovaizdį, bet realią vietą. Gaila, bet apatinė paveikslų dalis labiausiai sunykusi, be to, 1858 m. paveikslą atnaujinęs dailininkas²³ pertapydamas peizažą šiek tiek jį pakeitė. Tą aiškiai rodo tyrimų metu padaryta paveikslų rentgenograma. Pirminia- me tapybos sluoksnyje miesto pastatai, medžiai, tvoros,

22 Cit. pagal: Małgorzata Biernacka, Tomasz Dziubecki, Hanna Graczyk, Janusz Pasierb, *op. cit.*, p. 85.

23 Paveikslų atnaujinimo laiką rodo ant „pasaulio rutulio“ įrašyta 1858 m. data.

tilteliai ištapyti labai kruopščiai, su smulkiomis detalėmis. Kairiajame paveiksl krašte buvo nutapyta ant kalvos stūksanti pilis, kurią paveikslą restauravęs dailininkas užtapė. Palyginus šioje drobės pusėje nutapytus statinius su 1940 m. senojo Vilniaus tyrinėtojo Zigmunto Mečislovo Čaikovskio sukurta viduramžių katedros ir jos aplinkos rekonstrukcija²⁴ ar su žinomais Vilniaus gynybinės sienos piešiniais, ne taip ir sunku patikėti, kad paveiksl apacioje nutapyta Lietuvos sostinė. Dešiniajame krašte nutapytas sakralinių pastatų ansamblis, kuriame galime įžvelgti panašumą su Vilniaus bernardinų vienuolyno architektūra – prieš bažnyčią nutapytos koplytėlės yra minimos rašytiniuose šaltiniuose²⁵. Keistai, nenatūraliai atrodo tik dideli kvadratiniai šios bažnyčios bokštai, kurie visai nesiderina su gotikine pastato architektūra. Gal būtent juose dailininkas „paslėpė“ įprastus Marijos, kaip Dovydo bokšto ir Balčiausio bokšto, simbolius? Tai reikėtų, kad vis dėlto realiame vaizde slypi alegorija – Dievo miestas – viena iš keturiolikos Nekaltojo Prasidėjimo emblemų, kilusių iš Loreto litanijos invokacijų. Taigi restauravus paveikslą, tarsi pro laiko uždangą galbūt galėsime žvilgtuoti į pasikeitusį, išnykusį, gal tik Dievo atmintyje tebegyvuojantį XVII a. Vilnių, kurio laikina būtis, persmelkta Kūrėjo dvasios, įgauna amžinosios Jeruzalės bruožų.

Apibendrinant galima teigti, kad aptartame paveiksle atsispindi pranciškonų observantų mariologijai būdingas kristocentriškasis Dievo Motinos išskirtinumo ir išrinktumo aiškinimas. Panašios ikonografijos Marijos atvaizdai Europoje plačiau paplito XVII amžiuje. Tai vienas iš įdomiausių Nekaltojo Prasidėjimo temos paveikslų Lietuvoje. Kūriny vertingas ir kaip laikmečiui būdingos visatos sampratos atspindys, ir kaip aktualių teologinių idėjų plastinė iliustracija.

Gauta 2016 01 29

24 Piešinys publikuotas knygelėje *Vilniaus katedros požemiai*: Vadovas, sud. Sigita Maslauskaitė, Vilnius: Bažnytinio paveldo muziejus, 2013, p. 19.

25 Rūta Janonienė, *Bernardinų bažnyčia ir konventas Vilniuje. Pranciškoniškojo dvasingumo atspindžiai ansamblio įrangoje ir puošyboje*, Vilnius: Aidai, 2010, p. 197–198.

6. Pasaulio rutulys, paveikslas *Nekaltojo Prasidėjimo Švč. Mergelė Marija* fragmentas, Algimanto Vaineikio nuotrauka, 2015
Sphere of the Universe, detail of the painting *Blessed Virgin Mary of the Immaculate Conception*, photo by Algimantas Vaineikis, 2015

7. Miestas, paveikslas *Nekaltojo Prasidėjimo Švč. Mergelė Marija* fragmentas, Algimanto Vaineikio nuotrauka, 2015
City, detail of the painting *Blessed Virgin Mary of the Immaculate Conception*, photo by Algimantas Vaineikis, 2015

LITERATŪRA

Biernacka Małgorzata, Dziubecki Tomasz, Graczyk Hanna, Pasierb Janusz, *Maryja Matka Chtystusa*, t. 1, Warszawa: Akademia teologii katolickiej, 1987.

Encyklopedia Katolicka, t. XIII, Lublin: Katolicki uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, 2009.

Immacolata „figlia del tuo Figlio“, preservata dal peccato da colui che porti tra le braccia, in: *Cantuale Antonianum*, [interaktyvus], 2012, [žiūrėta 2015-11-10], <http://www.cantualeantonianum.com/2012/12/immacolata-figlia-del-tuo-figlio.html>.

Janonienė Rūta, *Bernardinų bažnyčia ir konventas Vilniuje. Pranciškoniškojo dvasingumo atspindžiai ansamblio įrangoje ir puošyboje*, Vilnius: Aidai, 2010.

- Knapieński Ryszard, *Titulus ecclesiae. Ikonomia wezwań współczesnych kościołów katedralnych w Polsce*, Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1999.
- Kodeks dyplomatyczny Katedry i diecezji wileńskiej*, wydali Jan Fijałek, Władysław Semkowicz, t. I: 1387–1507, Kraków: Komisja Historyczna Polskiej Akademii Umiejętności, 1932.
- Lietuvos istorijos paminklai. Iš Lietuvos istorijos ir etnografijos muziejaus rinkinių*, Vilnius: Mintis, 1990.
- Nuovo dizionario di mariologia*, ed. Stefano De Fiores, Salvatore Meo, Milano: Edizioni Paoline, 1988.
- Spiriti Andrea, „L'immagine dell'Immacolata a Milano“, in: *L'Immacolata nei rapporti tra l'Italia e la Spagna*, a cura di Alessandra Anselmi, Roma: De Luca Editori d'Arte, 2008, p. 447–472.
- Św. Franciszek Seraficki. *Jego życie, wielkie dzieła, duch, dary, pisma i nauki i ich odbicie w naśladowcach jego*, przez br. Honorata, t. 3, Warszawa, 1904.
- Vaišnora Juozas, *Marijos garbinimas Lietuvoje*, Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1958.
- Varanelli Ema Simi, *Maria l'Immacolata. La rappresentazione nel Medioevo*, Roma: De Luca Editori d'Arte, 2008.
- Vilniaus katedros požemiai*: Vadovas, sud. Sigita Maslauskaitė, Vilnius: Bažnytinio paveldo muziejus, 2013.
- Гісторыя беларускага мастацтва*, т. I, Мінск: Беларусь, 2007.
- Францыск Скарына і яго час. Энцыклапедычны даведнік*, Мінск, 1988.

THE ONE CREATED BEFORE
THE WORLD: THE ICONOGRAPHY
OF PAINTINGS DEPICTING
THE IMMACULATE CONCEPTION
OF THE BLESSED VIRGIN MARY
IN THE 17TH CENTURY
GRAND DUCHY OF LITHUANIA

Rūta Janonienė

SUMMARY

KEYWORDS: Immaculate Conception, Vilnius, Friars Minor Observants, 17th century painting.

Painterly depictions of the Immaculate Conception of the Blessed Virgin Mary embody the theological ideas that underlie the concept of the Virgin Mary as a perfect spirit, full of grace and free from Original Sin. Being a historical, real person, Mary is also considered as foreseen

by God from the very beginning of the World, the Mother of the Saviour created by God's thought; she is also a personification of the entire Catholic Church. The uneasy task to create a concrete, worldly portrait of the Mother of God and to express within it a multidimensional, metaphysical image of the New Eve, the fiancée of the Holy Spirit and the Woman of the Apocalypse compelled artists to search for symbolic means of art.

The paper surveys the iconography of the Immaculate Conception of the Blessed Virgin Mary in the 17th century art of the Grand Duchy of Lithuania, focusing on an especially valuable piece from Vilnius St. Francis of Assisi (Bernardine) Church. This canvas, characterized by a rather untypical iconography, was created in the late 17th century, possibly as a commission by the Confraternity of the Immaculate Conception of the Blessed Virgin Mary that operated at the Church. The theological thought is conveyed via certain symbols (a palm branch, a mirror, a crown of twelve stars, a crown of roses, the dove of the Holy Spirit, etc.) and a particular visual rhetoric: the Virgin is depicted among cherubs, standing on the sphere of the Universe that hovers above the ground in a timeless space; on a cloud above one sees the Infant Jesus with a long cross-shaped spear, piercing a dragon entwined around the Universe. The painting reflects the Christocentric view of the exclusivity and chosenness of the Mother of God, which is characteristic of Mariology of Franciscan Observants. Images with similar iconography appeared in Europe after the victories against Turks, and spread in the Polish–Lithuanian Commonwealth presumably in the 17th century. This artwork is also interesting as an illustration of the view of the Universe characteristic of that time, and the landscape in the lower part of the canvas is intriguing as a possible representation of the city of Vilnius.